

MIJLOACE DE COMUNICARE ÎN OBȘTEA SĂTEASCĂ TRADIȚIONALĂ: CLOPOTELE

de
Ioan Goman

Pentru omul de sfârșit de secol XX este greu să conceapă lumea în afara mijloacelor de comunicare, a sistemelor de semnalizare moderne de tipul poștei, telegrafului, telefonului, radioului, televiziunii etc.

Ne punem însă întrebarea cum au comunicat oamenii între ei de-a lungul istoriei, ținând cont că toate aceste cuceriri ale omenirii au fost făcute aproximativ în ultimii o sută de ani. Oamenii au trebuit să comunice între ei, uneori siliți de împrejurări, foarte rapid, indiferent de stadiul dezvoltării tehnice a omenirii. De aceea au fost nevoiți să creeze anumite sisteme de semnalizare, anumite coduri, adesea cunoscute numai în cerc restrâns.

De remarcat faptul că aceste sisteme de semnalizare, unele de sorginte foarte veche, au rămas în uz în ciuda concurenței pe care indiscutabil le-o fac azi mijloacele moderne.

De-a lungul timpului s-au individualizat astfel de sisteme de comunicare, între oamenii unei comunități, sisteme obștești cunoscute în mod obligatoriu de membrii acelei comunități și adesea necunoscute de alții, fie ei autorități sau membri ai altei comunități. Pot fi identificate două mari categorii de mijloace de comunicare: semnale vizuale, cum au fost de pildă focurile pe înălțimi, atât de des invocate în războaiele medievale, și semnale acustice, mai numeroase cel puțin după modul în care s-au transmis până astăzi, cum sunt: sunetul cornului, al tobei, al goanei, imitarea glasurilor unor animale sălbatice, strigăturile, fluieratul în degete și altele.

Acestei categorii îi aparține și glasul clopotului, fie că este vorba de clopotele mici și mobile (cele purtate de animale domestice pentru semnalizarea prezenței turmelor, cele purtate de boii de la carul mortuar, clopoțelii care însoțesc în mod obligatoriu săniile), fie că avem în vedere clopotele bisericești, probabil cel mai important mijloc de comunicare în obștea sătească, și care nu a pierdut nimic din importanță nici în zilele noastre.

Parafrazându-l pe Fernand Braudel, putem afirma că biserica se afla "în centrul vieții de relație" a unei comunități. Este locul public prin excelență, unde duminica sau la sărbători oamenii își dau întâlnire dincolo de serviciul divin ce se oficiază. Este locul unde mai ales la ieșirea de la slujbă se schimbă impresii, se află

noutățile, de aceea biserica este așezată de obicei în mijlocul satului, adesea pe un promontoriu ce domină localitatea, "pentru a fi la îndemâna tuturor". Perimetrul său, ca principal spațiu obștesc al unui sat, ține în mod tradițional loc de piață, cum era de pildă în satele de câmpie: locul tradițional de vânzare-cumpărare a forței de muncă sezoniere. Dat fiind rolul său polarizator al vieții unei comunități, dată fiind poziția sa centrală, biserica a fost dotată de timpuriu cu clopote a căror importanță în viața comunității o depășește pe cea de oficiere a slujbei¹.

În orașul sau satul medieval, arăta marele istoric olandez Iohan Huizinga, "un singur sunet acoperea întotdeauna hărmălaia acelei vieți intense, un sunet care, oricât de straniu ar fi părut în larma generală, nu era niciodată confuz, și înălța totul pentru o clipă într-o sferă de ordine: clopotele. Clopotele erau în viața de toate zilele ca niște duhuri bune, care avertizau și care cu glasul lor familiar vesteau ba jale, ba veselie, ba liniște, ba neliniște, care ba chemau, ba îndemnau,... se știa ce înseamnă când zăngănesc sau când sună"².

Într-adevăr, până azi clopotele își păstrează rolul de principal mijloc obștesc de comunicare între oameni, de semnalizare. Să ne imaginăm efortul material enorm pe care satele - cele mai numeroase de iobagi - au trebuit să-l facă pentru achiziționarea unor clopote, într-o epocă în care era un lux să ai chiar și un fier de plug, o coasă sau o secure, într-o vreme când metalul era scump, greu accesibil gospodăriei țărănești. Să ne imaginăm apoi drama satelor care nu de puține ori - din cauza greutatea materiale - au fost nevoite să-și vândă clopotele de la biserică, sau în secole din urmă, odată cu dezvoltarea artileriei, când clopotele bisericesti au constituit adesea obiectul rechizițiilor militare forțate.

Dotarea bisericilor cu clopote era nu numai semnul puterii economice, a forței spirituale a unei localități, ci și o necesitate obiectivă. Să nu uităm că majoritatea satelor nu aveau structura celor de azi, că mai ales în cazul celor românești dispersia în teritoriu era mare, distanța dintre gospodării adesea apreciabilă, fapt ce făcea și mai important rolul obștesc al bisericii și al clopotelor sale, ce trebuiau auzite peste văi și dealuri.

Dacă clopotele își păstrează și azi rolul ca și componentă de bază a vieții de relație, rolul lor a fost indicutabil mai mare cu secole în urmă. Dacă aproape toți locuitorii unui sat erau neștiutori de carte, nimeni, dar absolut nimeni, nu avea voie să nu înțeleagă sunetul codificat, glasul clopotelor de biserică. Într-adevăr, prin sunetul clopotelor suntem în prezența unui sistem de semnalizare codificat, dar nu un cod secret, ci unul public.

Clopotul, prin rezonanța și multiplele posibilități de comunicare a constituit principalul mijloc de comunicare folosit de sute de ani și de locuitorii satului Boianul Mare. Informațiile transmise prin intermediul clopotului sunt codificate într-un anume mod, perceput de săteni, care cunoscând acest cod, transmis și el din generație în generație, pot înțelege cu ușurință mesajul transmis.

Format din trei clopote de dimensiuni diferite, grupul de clopote amplasat în curtea bisericii în 1962, unde a fost adus din turnul bisericii de lemn din motive

1. Fernand Braudel, *Jocurile schimbului*, vol. I, Editura Meridiane, București, p. 18

2. Iohan Huizinga, *Amurgul Evului mediu*, Editura Meridiane, București, 1993, p. 11-12

de conservare a acesteia, constituie principalul mijloc de informare al satului. Informațiile comunicate sunt vaste și cuprind mai multe aspecte ale activității și vieții, atât de sensibile la tot ce ține de divinitate, a omului de rând.

O mare importanță o are punctarea cu o regularitate de ceasornic a acelor momente ale zilei care influențează activitatea gospodarilor, mai cu seamă munca câmpului. Astfel, se comunică într-un mod aparte, înțeles desigur cu ușurință de săteni, prin tragerea clopotului mai mare într-un singur "răstâmp", la orele cinci dimineața, începerea noii zile de muncă; la ora douăsprezece în același mod este anunțat mijlocul zilei de muncă și totodată binemeritata pauză a amiezii. Iar seara același sunet, vara la ora douăzeci și unu (21), iarna la ora nouăsprezece (19) atrage atenția gospodarilor că ziua de muncă se apropie de sfârșit.

În mod aparte, sâmbătă seara, sau când urmează a fi sărbătoare, sunetul clopotului va fi diferit: acum se va trage tot clopotul mare dar în trei "răstâmpuri" lungi, anunțând sărbătoarea din ziua următoare. La auzul acestui sunet gospodarii lasă lucrul și pleacă de pe hotar acasă, zicând că "a tras clopotul de vecernic și că îi păcat să lucrezi după aceea"³.

Un alt moment important în folosirea sunetului clopotelor este acela al chemării și informării credincioșilor în zilele de sărbătoare și duminică în legătură cu desfășurarea și evoluția ritualului religios. Clopotul mare, tras în trei "răstâmpuri" lungi, avertizează lumea că trebuie să se pregătească de biserică. Când trage a doua oară, pentru ca să se poată face o informare cât mai nuanțată, clopotul punctează diferit: la început trage clopotul al doilea sau mijlociu în trei "răstâmpuri" scurte, după care trag ambele (mare și mijlociu) în trei răstâmpuri lungi. La auzul glasului celor două clopote, creștinii sunt informați că preotul intră în biserică și că urmează începerea ritualului religios, în consecință lumea trebuia să se grăbească spre biserică, aceasta fiind perioada optimă de a fi prezent în biserică. Când clopotele trag a treia oară, acompaniate de toacă, se dă semnalul de începere, clopotele fiind trase tot în trei "răstâmpuri" lungi. La auzul acestui sunet creștinii sunt informați că începe Sfânta Liturghie și că de acum încolo e "târziu la biserică". Când trage a patra oară sau "de ieșire", credincioșii știu că preotul "binecuvântează sfintele daruri" și că Sfânta Liturghie se apropie de sfârșit⁴. Cu o semnificație aparte este tragerea clopotelor de douăsprezece ori în "Joia Mare", punctând citirea pasajelor din Evanghelie ce relatează patimile Mântuitorului.

O notă aparte pentru grupul de clopote din Boianul Mare îl reprezintă modul de a semnaliza trecerea în neființă a unuia dintre săteni, ce se face diferit în funcție de sex și vârstă. Astfel, când a decedat un bărbat, se trage la început în trei "răstâmpuri" scurte, clopotul mare, apoi ambele clopote (mare și mijlociu) în trei "răstâmpuri" lungi. În cazul când a decedat o femeie trage la început clopotul mijlociu, tot în trei "răstâmpuri" scurte, după care urmează trei "răstâmpuri" lungi, în total aproximativ 15 minute cu ambele clopote (mare și mijlociu). În cazul în care moare un copil sub șapte ani, considerat a fi "fără păcat" se trage numai clopotul mic în trei "răstâmpuri" lungi.

3. Informator: Bratiș Malica, n. 1940, nr. 93, Boianul-Mare, (jud. Bihor)

4. Informator: preot Banuț Victor, n. 1930, nr. 258, Boianul-Mare, (jud. Bihor)

De menționat că cele trei momente zilnice invocate de sunetul clopotului își pierd valabilitatea în zilele în care în sat este mort, drept urmare clopotele se trag dimineața la ora cinci, la ora nouă și la amiază, seara ne mai trăgându-se nici un clopot. De remarcat că semnalul specific de la început (cele trei "răstâmpuri" scurte) este valabil numai în prima zi după moarte. În acest mod, clopotele se trag trei zile la rând, până în ziua înmormântării. În ziua în care urmează a avea loc înmormântarea, prima dată clopotul trage la începutul procesiunii de înmormântare, apoi la terminarea slujbei se trage în funcție de doleanțele plătite ale familiei: de douăsprezece ori, de opt ori, sau de șase ori până la cimitir, când se citește și Sfânta Evanghelie⁵.

O altă modalitate de folosire a clopotelor are drept scop protejarea și înlăturarea "duhurilor rele", a tot ceea ce este primejdios pentru comunitate. Astfel, dacă asupra satului se adună semne ce prevestesc o furtună ce ar putea fi primejdioasă pentru comunitate, mai ales prin pagubele aduse culturilor aflate pe hotar (grindină, vijelii), clopotele se trag într-un anumit mod, și anume la început se trage clopotul cel mic care se spune că este sfințit de "vreme grea", fiind legat de copii ce reprezintă inocența, și are ca obiectiv o mai mare îndurare a divinității spre aceste ființe nevinovate. Clopotul mic este tras la început, urmat de toate clopotele, fiind necesare, pentru a le trage, două persoane. Clopotele se trag până ce pericolul a trecut, crezându-se că sunetul clopotelor risipește norii. Astfel, sunetul clopotului se alătură altor procedee magice de oprire a flagelului numit grindină, cum sunt: împlântarea toporului în mijlocul curții sau introducerea de către copii a grindinei în sân⁶.

Același clopot mic "sfințit pentru vreme grea" este elementul central al unei procesiuni de invocare a ploii. Trebuie precizat că la el se recurge în ultimă instanță, când toate celelalte posibilități de aducere a ploii au fost epuizate: ruga pentru ploaie, crucea de copil introdusă în apa unei fântâni, arderea rituală a stâlparilor (mărțișoarelor) sfințite în duminica Floriilor. Clopotul este coborât din clopotniță și slobozit cu o funie într-o fântână, în așa fel încât corpul său să fie acoperit de apă. Astăzi această procesiune se desfășoară fără cântece sau versuri rituale, presupunem că ele au existat cu secole în urmă.

Cazul invocat aparține magiei prin analogie, rolul de purificare și fertilizare a apei fiind mare în ciclul obiceiurilor populare⁷. De fapt apa, elementul fundamental al vieții, a dat naștere unui amplu capitol de mitologie în cultura omenirii. Introducerea clopotului în apă are similitudini cu obiceiul numit al "Caloianului", ambele având semnificația îngropării simbolice, a morții rituale, a sacrificiului: "moartea este pusă în slujba vieții", cum se exprima Traian Herseni⁸.

Dumitru Pop susține că în folclorul românesc există două categorii de modalități magico-religioase pentru dirijarea principalelor fenomene ale naturii: ploaia și căldura. O primă categorie cuprinde manifestările cu caracter de rugă. În cazul nostru clopotul are această funcție de sensibilizare a divinității: clopot legat

5. Informator: Silaghi Floare, n. 1917, nr. 259, Boianul-Mare, (jud. Bihor)

6. Informator: Goman Tiberiu, n. 1942, nr. 44, Boianul-Mare, (jud. Bihor)

7. Dumitru Pop, *Obiceiuri agrare în tradiția populară românească*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1989, p.12

8. Ibidem, p. 158

de copii pentru că ruga este mai bine ascultată dacă vine din partea copiilor nevino-vați. A doua categorie de modalități cuprinde manifestările menite să impună voința comunității în fața divinității; această modalitate este exprimată prin ritualul îngropării clopotului în fântână, pedepsirea sa pentru că nu și-a făcut datoria, pentru că glasul său nu a fost auzit⁹.

Un alt mare rol al clopotului, și poate cel mai important pentru obștea satească, este de a alarma comunitatea în cazul ivirii unor situații primejdioase care solicită din partea sătenilor o unitate, o cooperare pentru stăvilirea lor. Astfel, în situațiile când izbucnește un incendiu, când au loc inundații, sau alte situații disperate, se trage clopotul mare "într-o ureche" sau "într-o dungă", pentru a anunța sătenii că are loc un eveniment ce solicită ajutorul lor.

Rolul clopotului pentru obștea satească este și azi bine păstrat în multe comunități, care-l consideră încă un important și avantajos mijloc de comunicare.

9. Ibidem, p. 163-168

DES MOYEN DE COMMUNICATION DANS LA COLECTIVITÉ VILLAGEOISE TRADITIONNELLE

Résumé

L'ouvrage envisage les systèmes de communication entre les gens, qui ont précédé les moyens modernes actuels. L'ouvrage s'occupe de l'un des plus importants moyens de communication dans la collectivité villageoise traditionnelle: les cloches. Elles appartiennent à la catégorie moyens des moyens auditifs de communication et de signalisation.

D'une importance vitale dans la vie des communautés sont les cloches de l'église. Chaque habitant devait comprendre le son codifié des cloches de l'église. L'auteur exemplifie le grand rôle de ce moyen de communication par les fonctions sociales des trois cloches de l'église de Boianu Mare: la communication rythmique des moments les plus importants de la journée; des moments importants du service divin, la mort et le déroulement des cérémoniaux commémoratifs; l'avertissement des habitants concernant l'existence des périls menacent la communauté; des greles, sécheresses, des attaques.

On met en évidence surtout la fonction de la troisième cloche, la petite, concernant les enfants, et ainsi ayant un caractère bénéfique accentué, capable d'influencer les esprits malins, les forces aveugles de la nature.